

LEESTAFEL.

Philosofie der Religie in Grondlijnen, door Dr. A. H. de Hartog.
Eerste stukje. (Inleiding). — Uitgave A. H. Kruyt, Amsterdam.

De werklust en de werkkraft van Dr. de Hartog dwingen eerbied af. Er zijn weinigen, die genoegzame sterkte van geest en lichaam bezitten, om te arbeiden als hij; en nog kleiner is het getal van hen, die als deze kloeke spreker en schrijver door een inwendigen drang worden voortgedreven, om hunne overtuiging aan anderen aan te prijzen en als in hen over te storten. Reeds de ambtelijke arbeid in eene groote stadsgemeente eischt veel van zijn tijd en zijne kracht; maar hij weet er toch mede te verbinden het houden van lezingen, voordrachten en cursussen over allerlei onderwerpen van theologischen en philosophischen, van litterairen en aesthetischen aard; hij houdt de lectuur bij en zet zijne studie voort; hij redigeert een tijdschrift en geeft brochures en boekwerken uit. Nauwelijks waren de Aanvullingen op Calvijns Institutie voltooid, of de aankondiging bereikte ons reeds weer, dat er een lijvig werk van zijne hand verschijnen zou over een onderwerp, zoo belangrijk als de wijsbegeerte van den godsdienst. En nauwelijks hadden wij van die aankondiging kennis genomen, of het eerste stuk van dat werk lag reeds op onze schrijftafel.

Achter zulk een arbeidsdrang moet eene soort van vocatie liggen, het besef eener taak, die men als van hooger hand opgelegd voelt, en die de geroepene volbrengen moet met opoffering van alle rust en in weerwil van allen tegenstand. Dr. de Hartog wordt inderdaad door zulk een besef gedragen en voortgestuwd. Hij heeft een inzicht gekregen, dat hem geen rust laat, dat hij verkondigen en verdedigen moet, en waarvan hij zoo velen mogelijk deelgenoot wil maken. Meermalen spreekt hij dit in zijne openbare voordrachten uit, en in het boven geciteerde werk lezen we op bladz. 43 in denzelfden geest: „Vandaar dat wij laatstgenoemde (n.l. de visie van de nieuwe wijsbegeerte) telkens weer naar voren keerden en dit, zij het ook tevergeefs, zullen blijven doen, totdat de Theoloog ernst maakt met de hem toevertrouwde wetenschap door in het zweet zijns aanschijns te gaan *bestudeeren* wat de openbaring Gods ook in de bezinning van het algemeen-menschelijk wijsgeerig denken der laatste eeuw den Theoloog te zeggen heeft”.

Deze aanhaling doet tegelijk zien, onder welke bekering Dr. de Hartog gekomen is. De visie der nieuwere wijsbegeerte heeft zijn zielsoog geboeid en zijn geest in verrukking gebracht. Door middel van de wijsbegeerte, die in Kant, Hegel en den lateren Schelling, in Schopenhauer en Von Hartmann hare superieure tolken vond, wil Dr. de Hartog de scherpe tegenstelling verzoenen, die overal, maar vooral hier te lande, tusschen wetenschap en geloof bestaat. Door haar wil hij de hedendaagsche wetenschap bevrijden van haar eenzijdig empirisme en subjectivisme, van haar geleerdheid en speciaal-studie, om ze op te heffen tot de hoogte van de idee; en door haar wil hij tevens den godsdienst en de theologie, met name de Gereformeerde theologie, afbrengen van haar onhoudbare grondstelling, om „de Schrift zonder meer als onfeilbaar en feilloos object van Goddelijk gezag” te aanvaarden (bl. 11—15), en alzoo haar nopen tot eene algemeene principiële herziening (bl. 35).

Van dit standpunt ondernam Dr. de Hartog nu ook de bewerking van deze „Philosophie der Religie in Grondlijnen”. In het eerste stuk, dat de Inleiding bevat, komen achtereenvolgens ter sprake: de rechtvaardiging en verklaring van den naam (bl. 1), het object en de taak van deze filosofie der religie (bl. 2), de verhouding van religie en filosofie (bl. 22), het wezen en de taak der theologie (bl. 29), het onderscheid tusschen het object der theologie en dat der „Religionsphilosophie” (bl. 37), de vraag, of de wijsbegeerte van den godsdienst eene theologische of eene filosofische wetenschap is (bl. 51), terwijl ten slotte (bl. 54—60) het plan voor heel het werk wordt aangegeven. Na dit eerste stuk zal er een tweede stuk volgen, waarin geene lange en breede historie, maar eene karakteristiek van de groote godsdiensten zal worden gegeven. Een derde stuk zal een overzicht bieden van het wijsgeerig denken aangaande de religie. En in het vierde en laatste stuk zal de geachte Schrijver zijn eigen stelsel uiteenzetten.

Wat dit stelsel, althans in algemeene trekken, inhouden zal, valt voor wie Dr. de Hartog uit zijne lezingen en geschriften kent, niet zoo moeilijk te bevroeden. Het wijsgeerig standpunt, dat hij inneemt en ook in deze Inleiding telkens (vooral bl. 40) aangeeft, wijst duidelijk de richting aan, waarin zijn denken zich beweegt en hemzelve voortdrijft. Bovendien teekent zij zich reeds in deze Inleiding daarin af, dat zij tusschen het Woord Gods in en buiten de Schrift (bl. 3, 30, 33), tusschen revolutie en revelatie (bl. 5), tusschen algemeene en bijzondere openbaring (bl. 16), tusschen Babel en Bijbel (bl. 18), tusschen de godsdiensten en het Christendom (bl. 18), tusschen natuur en genade (bl. 19), tusschen gelooven en weten of begrijpen (bl. 23, 31, 50) overgangen en bemiddelingen zoekt, tengevolge waarvan het Christendom niet naast, veelminder tegenover, maar als de synthese en vervulling boven alle godsdiensten komt te staan (bl. 18, 39). Het Woord Gods, de bijzondere openbaring, het „Christus-beginsel”, de regeneratie, de „wederbarende Christus-potentie” werkt ook buiten de grenzen der Schrift en van het historisch Christendom (bl. 17, 19, 34, 37). En dienovereenkomstig omschrijft Dr. de Hartog het object der ware Christelijke, Gereformeerde Theologie als de „orga-

nische *Zelfmededeeling Gods*, de wederbarende inwerking van Gods Geest, gelijk deze naar zijn Wil en Wijsheid het rijk der Herschepping boven-, tegen-natuurlijk, negatief-affirmatief doorvoert in het rijk der Schepping" (bl. 36).

Maar het zou misschien onbillijk zijn tegenover den Auteur, om hierop thans reeds dieper in te gaan en deze zijne uitspraken aan critiek te onderwerpen. Hij heeft er recht op, dat hij zijne gedachten over de inderdaad hoogst belangrijke en zeer actueele vraag naar de verhouding van het Christendom en de godsdiensten eerst ten volle uitspreke en toelichte. Daarom wachten wij de verschijning van de overige deelen van zijn arbeid met groote belangstelling af.

Amsterdam.

Dr. H. BAVINCK.

Dr. R. H. Woltjer, *Het Woord Gods en het Woord der Menschen*.
— Utrecht, G. J. A. Ruys, 1913.

Op ongewoon royale wijze is dit boek van bijna 400 blz. uitgegeven: keurig papier, duidelijke letter, breede marge. Al moge deze wijze van uitgave er aan herinneren, dat het hier gebodene gegroeid is uit eene oratie, de inhoud van het werk is met het uiterlijke niet in tegenspraak. Het is een degelijk bewerkt boek, zeer helder en dikwijls boeiend geschreven, met een rijken schat van literatuur-opgaven in de aantekeningen, en een kloek betoog leverend voor de beide stellingen, door den schrijver in 1910 op den „Universiteitsdag" te Rotterdam verdedigd. Deze stellingen luiden aldus:

I. Wetenschappelijke bestudeering van het Woord Gods kan tevens trekken tot beter verstand van de nieuwe gegevens betreffende de heidensche Oudheid, die door de onderzoekingen van den laatsten tijd aan het licht gebracht zijn.

II. Omgekeerd kan de nadere kennis der Oudheid, welke de tegenwoordige tijd verschafft, leiden tot vermeerdering van het wetenschappelijke inzicht in de H. Schrift.

Het boek, dat eene breede uitwerking is van het uit den aard der zaak beknopt referaat, is thans in 3 hoofdstukken verdeeld, maar het derde, dat tot titel heeft „De nieuwe ontdekkingen en het Woord Gods", en dat de eerste stelling toelicht, vormt den eigenlijken inhoud van het vóór ons liggende geschrift (bl. 54—398).

Hoofdst. I geeft een kort overzicht van de ontdekkingen (monumenten, opschriften, papyri, ostraka), die de kennis der Oudheid zoo aanmerkelijk hebben uitgebreid.

Hoofdst. II wijst er op, hoe de Schrift historisch is geworden, historie geeft en op bronnen rust, zoodat de bestudeering van de geschiedenis der kultuur van het menschelijk geslacht, voor zoover het tot de Schrift in